

ЧЛАНЦИ

Бернард Стули

УСТАНАК МОРНАРА У БОКИ КОТОРСКОЈ 1—3. ФЕБРУАРА 1918. ГОДИНЕ*

Устанак морнара на ратним бродовима и у другим морнаричким јединицама стационараним у Боки Которској, како се развио у времену од 1. до 3. фебруара 1918. године, представља најзначајнију револуционарну акцију, не само у морнарици и на нашој обали него уопће у оквиру покрета и сличних акција које су се одвијале 1918. године у оружаним снагама тадашње Аустро-Угарске.

Просуђујући и наглашавајући значење овога устанка, треба прије свега водити рачуна о двјема важним околностима:

1) Бока Которска је у вријеме устанка, а и раније, тамо од краја 1916. године, била друга главна ратна лука Аустро-Угарске. У њој је била концентрисана знатна војно-поморска снага те државе. Од опретативних бродских јединица била су ту: 2 велика оклопна крсташа, 1 бојни брод, 3 велике крстарице, 8 мањих разарача, 8 подморница и 18 торпиљарки. Уз њих био је ту и низ већих и мањих помоћних или стражарских бродова. Надаље треба споменути хидроавионску и подморничку станицу, те низ копнених, топовских и торпедних батерија, па коначно и арсенал. Свеукупно је у овим морнаричким јединицама било близу 6.000 људи. Уз њих, било је у ужем и ширем рејону ове ратне луке разних одреда копнене војске, као посаде у утврдама или у другим јединицама, свеукупно даљних близу 3.000 припадника војне силе, укључивши и мобилизиране раднике односно раднике-заробљенике.

Дакле, како се види, ова је ратна лука представљала разумјерно врло јако војно упориште. Стратешки је била посебно важна, као исходиште могућих акција на јужном Јадрану, а и на Медитерану, обзиром на близину Отранта.

Док су морнаричке јединице, преко одговарајуће Команде флотиле, биле везане уз Заповједништво ратне морнарице у Пули, дотле је копнени обрамбени комплекс ратне луке био подврнут посебном Заповједништву ратне луке, са сједиштем у Херц

* Реферат поднесен на научном скупу „Октобарска револуција и народи Југославије“, одржаном у Котору 24. октобра 1967. године.

цег Новом, у рукама копнене војске, а везан уз војног заповједника Босне и Херцеговине, Далмације и Црне Горе, са сједиштем у Сарајеву.

2) За припрему и извођење једне масовне, а посебно устанничке акције било је у овом, на описани начин повезаном војном механизму, много потешкоћа.

Прије свега због изванредно строгог режима ратне луке. Он је од почетка рата био врло строг, а сачувана документација показује, да се нарочито од прољећа 1917. године постепено све више поопштравао.

То је знатно отежавало контакте, разговоре и договоре између момчади разних јединица, посебно између јединица разних родова и грана војне силе, а надасве и контакте с позадином и другим центрима масовног покрета у држави. Поготово то вриједи за контакте између посада појединих бродова, те бродских јединица у цјелини с копненим јединицама, јер су бродске јединице по природи ствари, и међусобно и према копну, више изолиране него што је то случај на копну.

Контакти су пак били толико потребни, и никад достатни, не само стога што се радило о потреби стварања организације новог револуционарног покрета у настајању већ и због тога што су, нарочито баш у Морнарици, поједине момчади биле по правилу састављене од припадника скоро свих народности с подручја Морнарије. Језичне разлике међу њима нису биле баш једноставан проблем за успјешније контакте међу морнарским масама, нарочито када је требало прећи на терен конкретних политичких договора за акцију таквих размјера и значења као што је устанак, и то у условима споменутог режима ратне луке.

Вријеме избијања овог устанка у Боки Которској било је условљено не само опћом неопходном потребом активне борбе већ и посебном потребом хисторијског часа, након што је у јануару 1918. године настао застој мировних преговора у Брест-Литовску. То што се ова акција морнарских маса повезује баш с тим догађајем, те обим и значење устанка који је акција узела, довољно говоре сами по себи о њеној физиономији, карактеру и опћем хисторијском значењу. Јер, ова акција маса у Боки није поведена нити је остала као неки голи, обични демонстративни протест против тог застоја мировних преговора у Бресту — за мир. Додуше, вјероватно је и овдје, упркос удаљености од великих политичких центара, било потицаја са стране старе опортунистичке социјалдемократије, да се остане у оквирима „демонстрације“, као што се то читавало у масовним акцијама особито у сједиштима вођства таквих странака нпр. у Бечу, Пешти, Трсту и др. Но, и у Боки су масе саме, искључиво својом иницијативом и жељом, пошле даље изнад захтјева старе социјалдемократије, и по програму и по начину борбе.

Оне не траже било какав мир, него првенствено мир „према болшевичким приједлозима“. Оне не желе да само „демонстри-

рају”, већ су пограбиле оружје у руке, освојиле команде на великом броју морнаричких јединица почам од адмиралског и заповједничког брода флоте „Санкт Георга”, те под дрвеним заставама образовале своје револуционарне органе власти — „комитете морнара”. Некадашњи адмиралски — командни брод, велики оклопни крсташ „Санкт Георг” постаје сједиште вођства устанка. Његов „Комитет морнара” је уједно и средишњи — централни комитет, у који шаљу своје делегате комитети осталих појединих морнаричких јединица, гдје су формирани. Овај комитет на „Сант Георгу” је вођство устанка. Он организира све акције, издаје налоге и даје упутства свим устаничким јединицама, обавјештава о устанку и друге војне центре у Монархији називајући га „револуцијом”, позивајући њихове морнаре и војнике да се прикључе, а једну радио-депешу с таквом обавијести о устанку упућује и бољшевичкој влади у Русији.

Програмски су се несумњиво и међу морнарским масама у Боки Которској мијешали и испреплитали различити идејни и политички утицаји. Они су произлазили понајприје већ из разних схватања и погледа, које су морнари донијели собом из свог завичаја. С друге стране, произлазили су из политичких струјања у Морнарици, која су све живља, нарочито од прољећа 1917. год., а која потичу и стара социјалдемократија и грађанске партије, преко својих страначких организација и своје пропаганде, особито штампом, а и другим средствима.

Но, и овдје, у Боки, могло је све то за што су пледирале споменуте партије, тек сасвим дјеломично и почетно, углавном у току саме 1917. године, да понешто потиче и мобилизира масе, више на политичко размисљање, неголи на јавне политичке акције.

И сувише су биле тешке конкретне прилике, и сувише су се јасно, неизбјежном законитошћу историјског збивања онога времена, поларизирале друштвене снаге, поготово и након искуства револуционарних збивања у Русији, да би масе могле заснати само на ономе, што су им поручивале, нудиле и обећавале стара социјалдемократија и грађанске партије. Претешку су животну школу прошле ове масе, да би могле повјеровати у таква обећања, која да ће се остварити тек лужим чекањем, или голим дезертирањем, а без икакве конкретне акције, без конкретне борбе против владајућих у властитој земљи.

Почетком 1918. године већ је већини морнарских маса јасно, да се ни обичним демонстрацијама — какве су биле нпр. и на ратним бродовима у Пули још љети 1917. године — не постизава ништа.

На та сазнања, црпљена из живота и свог искуства, надошао је моћан утјецај револуционарних збивања у Русији, посебно утјецај идеја и праксе Октобра, што је и у ширим масама све више учвршћивало сазнање и увјерење, да су извори недаћа далеко замашнији и дубљи, и да се тек с новим програмом и новим ме-

тодама борбе, да се тек конкретним револуционарном борбом може нешто постићи.

Тежачком једноставношћу, али сасвим недвосмислено, изразио је такво знање и увјерење нпр. и морнар Стипе Кузманџић, о брода »Gää« у Боки, у писму од 29. I 1918., што га упућује свом брату Мати Кузманџићу, морнару на броду »Zginy« у Пули. Стипе Кузманџић није задовољан с током велике револуционарне акције, коју су 22. I 1918. започеле масе од 10.000 арсеналских радника и неколико тисућа морнара у Пули, а која је акција далеко прешла оквире „демонстрације“, па каже:

...„баш није толико ишло добро тамо“ (тј. у Пули);

„ја мислим даче амо (тј. у Боки) ичи боље“...“,

па завршава:

„Журитесе тамо а амо че боље сљедити“!

У овом сељаку из околице Омиша, кухару на помоћном ратном броду »Gää« у Боки Которској, сасвим је јасно да треба „боље“, тј. јаче ударити, да тако јаче треба ударити и у Пули и у Боки, тј. посвуда гдје се може и колико год се може. Он је врло слабо писмен, и једва је, којекаквим правописом, написао и ове цитиране ретке. Он не зна да исписује програме, тачку по тачку, формулиране у детаљима, а који би по неким писцима тек били сигурно свједочанство о политичкој усмјерености маса у овом времену, али он сасвим јасно осјећа и зна да треба „боље“ напаст, да се то мора извести, и да тај „бољи“ напад против владајућих мора услједити.

Укратко, из споменутих сазнања и увјерења логично је произашло, да су устаници у Боки Которској, у замаху своје акције, у својим програмским захтјевима, баш на прво мјесто поставили: мир на основу бољшевичких приједлога, укључивши дакако и самоодређење народа.

Примјер пролетерске револуције у Русији, која је тек могла да постави овакве приједлоге за мир — то стоји иза овог плавног устаничког захтјева.

Само овакви програмски захтјеви могли су покренути масе, а поготово масе разних народности, и потлачених народности, на овакве заједничке акције као што је био устанак у Боки Которској.

Гдје год и кад год су пак долазиле до неког значајнијег изражаја још програмске тезе старе опортунистичке социјалдемократије или грађанских партија, није могло бити оваквих акција, већ је углавном све свршавало, у најбољем случају, самим демонстрацијама, дезертирањем или бијегом у савезничку Италију.

Опортунистичких тенденција није дакако био лишен ни дио маса у овом бококторском устанку. Било их је не само у оном дијелу морнара и радника који се није активније придружио устаничкој акцији него и у самим устаничким редовима.

Неизбјежно је то било тако не само стога што се радило о новој оријентацији у револуционарном социјалистичком покрету,

која је у конкретним условима на овом тлу, тек кроз дужу праксу борбе могла да потпуније превлада, и за коју још није било, ни на обали нити у залеђу, ни нове организације која би је брже и успјешније проводила, него и стога што таквих тенденција нису лишени ни најзрелији револуционарни покрети.

С друге стране анализирајући како је устанак избио, те низ важнијих мјера што их је вођство устанка кроз прва 24 сата трајања устаничке акције провело, тешко би и неосновано било рећи, да је само ужи круг устаника дијелио мисли Франтишека Раша о томе, да „код сваке револуције мора крв потећи“, и његове ријечи: „кривња је на систему у држави; ситуација је једнака оној у Русији; систем треба срушити“! Већ и но што је тадашња службена документација забиљежила о паролама које су извикивали, и под којима су наступали толики морнари-устанници, довољно говори о широком кругу Рашових истомишљеника.

Много и далеко теже од свладавања одређених опортунистичких тенденција, било је за нови револуционарни покрет да преброди све оне организационе и техничке забреке и потешкоће, које су му наметали позиција и режим ратне луке у Боџи Которској.

Колико је велика концентрација војних снага била предност, пружајући основу за једну заиста масовну акцију, толико је и сложени војни механизам широког рејона ратне луке, распоредом снага, локацијом јединица и средстава за одбрану луке, техничком сложености тих средстава и свега онога што је потребно за њихов погон и сл., а посебно пак задатак да се освојене бродске јединице ставе у оперативни покрет — толико је све то захтијевало више него добру организацију и припреме.

Таквих пак припрема и организације ни издалека није било довољно у часу избијања устанка, како се то убрзо очитовало у току и слому устанка.

Политичке припреме биле су нешто боље извршене, али је и ту ток устанка показао, да нису биле довољне.

Од морнаричких јединица заостале су те припреме на: крстарицама „Новара“ и „Хелголанд“, торпиљаркама, њемачким подморницама и њиховом матичном броду, копненим морнаричким батеријама (посебно онима на улазу у бококоторски залив), и на копненим радио-станицама.

Најосјетливије су политичке припреме биле заостале међу трупама копнене војске. Одређених је веза међу морнарима и војницима било. Испољиле су се, уз остало, и тиме што се батаљон Далматинаца на позицији између Крстаца и Рисна, упућен против морнара-устаника, побунио у ноћи од 1. на 2. фебруара 1918. год. Но, изостале су солидније припреме, па да се и копнене трупе у што већем броју прикључе устаничкој акцији.

Дјеломично је била слична ситуација и у погледу радника на обали. Њихов дио у Ђеновићу се врло активно придружио

морнарима, те формирао и свој комитет радника, али је у рејону ратне луке било много више радника. Да је међу њима врело, и да су били могући фактор у овом устанку, показују нам нешто касније одредбе војних власти. 17. II 1918. оне, наиме, хитно траже да се 2.000 радника Црногораца, запослених у рејону ратне луке, смјеста удаље из Боке, и да их се транспортира у далеко залеђе, чак у Угарску.

Није се устаничка акција координирала ни с активношћу црногорских одреда у унутрашњости Црне Горе. Њихова се снага, против које је сама аустријска жандармерија немоћна, спомиње у више докумената, у јануару—фебруару 1918. године, а 16. II 1918. Врховна команда аустроугарске војске упозорава одјељење за морнарицу у Министарству рата, како ти одреди представљају пријетњу и за уже подручје ратне луке Боке Которске. С тим у вези Врховна команда и повезује гореспоменуту жељу, да се уклоне они радници Црногорци из Боке, да не би дошло до заједничке акције једних и других.

Да су морнари у Боки знали за те одреде у унутрашњости Црне Горе, а да су ти одреди имали везе у самој Боки, показује случај ложача Мате Остојића. По слому устанка морнара 3. II он се, колико је досад познато као једини од устаника, избјегавши хапшење, пробија из Боке у унутрашњост Црне Горе. По правцу пута којим се кретао, што је утврдила и касније истрага, видјело се да је у Боки добио упуте куда треба да иде из Рисна у залеђе, па да стигне баш до најближих одреда.

Ако и није доспио да искористи све наведене могућности, те да савлада све организационе и техничке задатке, остаје чињеница, да је овај устанак морнара у Боки Которској покренуо у активну јавну акцију око 4.500 припадника Морнарице, те да је како је и уводно наглашено, значио један од најтежих појединачних удара што су га револуционисане масе нанијеле аустроугарској војној сили. Уједно су те масе, свега три мјесеца послје Октобра у Русији, јасно најавиле буржоазији опћенито, и буржоазији у нашим крајевима, да почињу нове борбе, које се неће водити у знаку опортунизма старе социјалдемократије.

Све је то несумњиво ако се узме у обзир, да је овим устанком:

1) Имобилизирана друга главна ратна лука Аустро-Угарске, не само у току устанка него добрим дијелом и касније, све до слома Аустро-Угарске;

2) Избачен из борбеног строја низ великих ратних бродова, који су морали бити „распремљени”, а исто тако избачена из ратног строја и маса од неколико тисућа морнара;

3) Војни апарат Монархије присиљен да примијени велики низ организационих и политичких мјера, које су практички само убрзавале растакање војне моћи Аустро-Угарске;

4) Да је овим устанком појачан процес револуционарног превирања у морнарским, војничким и осталим масама, очитујући се у разним видовима. Ако се то и није одмах и непосредно одразило у виду даљних масовних акција, сличних размјера и значења, у Боки или у другим центрима, но, зато је не само у Морнарици него и на далеко ширим просторима овај фебруарски устанак морнара у Боки Которској допринио размаху револуционарног превирања у ширину.

Не само објективна историјска ситуација него баш и „примјер Боке” потицао је стално то ширење. Нова револуционарна организација, која би обухватила и повезала масе од Пуле, преко Шибеника, до Боке Которске споро се стварала, али је револуционарно таласање све интензивније, по ширини коју захвата. „Примјер Боке” такођер је сталан потицај томе. Оних преко 4.000 учесника бокооторског устанка, који на крају нису били захваћени ни септембарским монстр-процесом у Котору, стално представљају један од најважнијих фактора припремања нових револуционарних акција. За једну њихову групу нпр. од око 400 морнара, која је доспјела у „казнени батаљон” у Пули, тамношње војне власти још и 28. октобра 1918. траже од Министарства рата у Бечу, да ту групу транспортира у далеко залеђе у Угарску, јер да су ти морнари један од главних фактора који припрема у Пули „насилни устанак” — како се каже у документу.

Можемо, дакле, закључити: по времену када је избио, по главним програмским захтевима, по обиму који је досегао, по интернационалистичкој солидарности коју је на дјелу показао и по посљедицама које је узроковао — овај устанак морнара у Боки Которској свакако је значајан догађај у историји револуционарних борби. У ризницу стјецања револуционарног искуства радничких и сељачких маса свог времена дао је и он свој обол. Даљње и успешније револуционарне битке, у епохи послје 1918. год., нису изостале, нити њихови велики успјеси нису изостали, у већини земаља којима су припадали учесници устанка у Боки. Трајна је остала и успомена на устанак, а посебно на Ф. Раша, Ј. Шижпровића, М. Брничевића и А. Грабара, вође устанка, стријељане 11. II 1918. по пресуди Пријеког суда, као и успомена на устаничког командата на старој топовњачи „Рудолф” Сагнера и морнара Дворжака, који су у току устанка погинули од граната из владиних копнених батерија.